

MİLLİ KÜTÜPHANE HADİS ELYAZMALARININ OSMANLI HADİS EDEBİYATI ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Salih ÖZER*

ÖZ

Bu yazıda öncelikle genel olarak Osmanlı dönemi hadis faaliyetlerinde muhaddislerin ortaya koydukları eserler incelenmeye çalışılmış ve bu inceleme sonucunda hadis eserlerinin genel olarak hadis şerhleri ve Kırk Hadis türü eserler üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Daha sonra bu çerçevede Milli Kütüphane'nin hadis elyazmaları ele alınmış ve bu elyazmaların Osmanlı dönemi hadis eserleriyle paralellik arz ettiği görülmüştür; yani Buharî'nin Sahîh'i, Bağavî'nin Mesâbih'i, Sağâni'nin Meşârik'inin ve Nevevî'nin Kırk Hadis'inin ağırlığı görülmüştür. Bilindiği gibi bunlar ve benzeri diğer kitaplar, Osmanlı medreseleri ve Daru'l-Hadislerinin hadis müfredatında okutulan kitaplardır. Dolayısıyla genel olarak Osmanlı dönemi hadis müfredatı ürünleri ile Milli Kütüphane'deki hadis elyazmaları arasında bir örtüşme görülmektedir. Bu da Osmanlı dönemi hadisçiliğinin anlaşılması noktasında, eserlerden hareketle değerli ipuçları sağlamaktadır ki, bu dönemdeki eserlerin ağırlıklı olarak büyük eser şerhleri ve Kırk Hadis şerhlerinden oluştuğu bulgusu öncelikle dile getirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Elyazmaları, Osmanlı, hadis, dâru'l-hadis, medreseler

ABSTRACT

Analysis of the Hadith Manuscripts in the Turkish National Library within the Framework of the Ottoman Hadith Literature

In this article we have firstly examined the hadith studies of the Ottoman era as a whole, and we observed that the hadith performances of the muhaddiths of that period to focus generally on the hadith sharhs and forty hadith literature. Then the manuscripts of the National Library of Turkey were examined in this context and we found out that most manuscripts are reflecting the Standard Ottoman hadith literature. Generally Bukhari's Sahih, Baghavi's Masabih, Saghani's Masharik, Nawawi's Forty Hadith and other hadith books are predominantly studied in the curriculum of madrasah and Daru'l-hadith; so the hadiths works of the National Library of Turkey seem to be paralleled to that of the Ottoman era in general. And this conclusion gives valuable

* Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Kütüphane Başkanlığı, Kültür ve Turizm Uzmanı, Ankara, salihözer@mkutup.gov.tr

clues for researches for getting to know the hadith activities of the Ottoman era; for example the most of the hadith Works of this period seem to consist of the sharhs on the canonical collection and also on Forty Hadith genre.

Key Words: Manuscripts, Ottoman, hadith, dâru'l-hadith, madrasahs

1. Giriş

Elyazma eserler genel olarak bir ulusun ortak belleği ve kültürel-tarihsel geçmişinin yazılı kayıtlarıdır. İslam uygarlığının ortaya koyduğu ürünler, büyük oranda elyazma formunda olduğu için bu çerçevede gösterilen tüm çabalar, gerek bu eserlerin tahkikle neşredilmesi şeklinde olsun gerekse edisyon kritikle basılması olsun, birçok ilmî gerçeğin ortaya çıkmasına, aydınlanmasına ve İslam düşüncesiyle ilgili daha sağlıklı bir vizyonun oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır. Müslüman Türklerin kültürel geçmişi söz konusu olduğunda ise oldukça uzun bir periyodu kapsayan ve geniş bir coğrafyayla temas eden, dolayısıyla birtakım farklı fikirlerin taşınmasına ortam hazırlayan Osmanlı devletinin İslamî ilimler alanında ürettiği ilmî eserler, matbaanın yaygınlaşmasına kadar genel olarak elyazma formunda olduğu için, o dönemin ilmî seviyesi, ilgi alanları ve sorunsal olarak görülen veya görülmeyen hususlar hakkında nesnel bir fikir sahibi olmak, ancak bu tür eserlerin incelenmesi sonucunda gerçekleşebilir. Bu bakımdan Osmanlı dönemi, öncesi ve sonrası elyazmaları, ilmî gerçeklik ve isabetli fikirler imali için olmazsa olmaz bir husustur.

Bu gerçeğin bilincinde olarak son zamanlarda kültürel mirasımız olan elyazmaların araştırmacıların istifadesine sunmak, araştırmacıları kolaylaştırmak için birtakım ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmış, daha önceden başlamış olan çalışmalara ivme kazandırılma cihetine gidilmiştir. Örneğin önceden müstakil iken sonradan Milli Kütüphane'ye devredilen ve 1978'de önce Ankara'da, sonra 1979'ta İstanbul'da başlatılan TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) projesi kapsamında Anadolu'nun değişik yerlerinde dağınık ve korunaksız vaziyette olan elyazmaların bir merkezde toplanarak künyelerinin çıkarılması işlemi başlatılmıştır. Öte yandan Anadolu'nun değişik yerlerinde dağınık ve korunmasız halde bulunan elyazma eserleri bir araya getirme çerçevesinde Milli Kütüphane'ye Adana, Afyon, Ankara Adnan Ötüken, Bolu, Çankırı, Elazığ, Eskişehir, Kahramanmaraş, Nevşehir, Ordu, Samsun, Sivas, Tokat, Uşak, İçel-Tarsus illerindeki değişik kütüphanelerden devredilen 14.218 adet elyazmasıyla birlikte şu an Milli Kütüphane'deki toplam elyazma sa-

yısı, yaklaşık olarak 27.000 civarındadır. Bu projenin bir sonraki adımı olarak da künyeleri çıkarılan bu eserler, dijital ortama aktarılarak genel okuyucunun istifadesine sunulmaya çalışılmaktadır. Keza bu arada Milli Kütüphane'deki yazma eserlerin katalog kaydı da çıkarılmaya çalışılmıştır; Milli Kütüphane Yazmalar Katalogu, IV. Cilt, hadisle ilgili eserleri içermektedir.

Biz bu yazımızda Anadolu'nun birçok kentinden toplanılan elyazmalarından hareketle genel olarak Osmanlı'da özellikle ağırlıklı bir yer teşkil eden; yani müfredata konu olan eserler ve çalışmalar hakkında, eldeki kaynaklardan hareketle birtakım mütevazı sonuçlar çıkarmaya çalışacağız. Bu çıkarımlar, özellikle eldeki kaynakların Anadolu'nun çoğu kentinden toplanması; yani genel olarak Anadolu'nun bir aynası konumunda olması ve de Osmanlı'da hadis üzerine yapılan kimi çalışmalarla¹ genel olarak örtüşmesi dolayısıyla bir doğruluk temeline sahip olacaktır. Yazımızda birçok ilden toparlanan elyazmalar üzerine yapılan kataloglama işlemlerinin ürünlerinden Hadis'e ayrılan IV. ciltten istifade edilmiştir.²

2. Genel Olarak Osmanlı Dönemi Hadis Faaliyetleri

Öncelikle belirtmelidir ki, oldukça uzun bir dönem zarfında Anadolu ve birçok ülkenin kültürel ve siyasi açıdan idaresini elinde bulunduran Os-

¹ Bu konuda bizim de kullandığımız çalışmalara örnek vermek gerekirse: Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997; Mustafa Ergün, "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi - I, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", *A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi I*, Afyon 1996, s. 7-37; Salih Karacabey, "Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi", *Uludağ. Ü. İ. F. D.* ; 8: 8 (1999), s. 149-169; Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-ü Hadis Eserleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeleler", *A.Ü.İs. İlm. F. D.*, Erzurum-1976, sayı: 1, s. 127-136; Mehmet Emin Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis", *Türkler Ansiklopedisi*, XI. Cilt, (Ankara 2002); Abdullah Aydın, "Osmanlı Hadis Alimlerinden Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Sakarya Ü. İ. F. D.*, 8 (2003), s. 1-11; İsmail Hakkı Ünal, "İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleceği ve Şeyh Hâmid-i Veli'nin Hadisi Erbaîn Şerhi", *AÜİFD*, XXXIX, s. 137-146. Bu konuda birçok çalışma olmasına rağmen yine de Mehmet Emin Özafşar'ın dediği gibi Osmanlı hadisçiliği, genel olarak ya dâru'l-hadisler ya da belli dönem yahut şahıslar çerçevesinde ele alınmış; fakat müstakil bir bütün olarak ele alınmamıştır; Bk. Özafşar, a.g.m. s. 356.

² *Milli Kütüphane Yazmalar Katalogu IV*, (Hazırlayanlar: Müjgan Cunbur, Altınay Semikli, Dursun Kaya), Ankara 1994.

manlı devletinin İslam ilimlerinin en temel branşlarından biri olan hadis ve ilimleriyle uğraşmaması düşünülemez.³ Öte yandan Osmanlı devletinin genel olarak ilimlerde sırf nazari olandan ziyade her zaman pratikle bağlantılı bir çizgi takip ettiği, nazari ilimleri mutlaka pratikle bağlantılı olarak ele alıp işlediği bilinmektedir. Osmanlı'da dönemine hadis ilminin gelişim süreci ve İslam dünyasındaki hadis faaliyetleri açısından bakıldığında, bu dönemin hadis faaliyetleri noktasında genel olarak görece bir daralmanın yaşandığı bir kesite tekabül ettiği söylenebilir.⁴ Yine de bu dönemde birçok hadis âlimi yetişmiş ve kıymetli eserler verilmiştir. Örneğin Selefî düşünceyle de bağlantılandırılan⁵ Birgivi (ö. 981/1573), hadislerle ilgili önemli eserler veren âlimlerin başında gelmektedir. Öncelikle ünlü hadis bilginleri Buhârî ve Muslim'in Türk olması, genel olarak Türklerin hadislerle teması açısından çarpıcı iki örnek teşkil etmektedir. Yukarıda Osmanlı düşüncesiyle ilgili olarak bahsettiğimiz genel eğilim, hadis ilmi konusunda da mutlaka birtakım yansımaları sahip olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı dönemi hadis ürünlerine baktığımızda görmekteyiz ki, eserler genel olarak çoğunlukla irili ufaklı hadis derlemeleri, şerhler, ta'likler, kırk hadisler vs. şeklinde daha çok pratik hayatta, toplumun hayatına yön verecek noktalarda odaklanmaktadır.⁶ Osmanlı'da medreselerde ders kitabı olarak önceleri, âlimlerin kendi eserleri ve orijinal eserler okutulurken sonradan bunlar üzerine yapılan şerh, haşiye, ta'likât, ihtisâr ve telhîs şeklindeki çalışmaların okutulmaya başlandığı bilinmektedir.⁷ Keza bu dönemde hadis usulüyle ilgili münakaşalarla pek ilgilenilmediği de söylenebilir. Nitekim bu dalda verilen eserler, genel olarak daha önceden var olan usûl kitapları üzerine yapılan şerhler şeklindedir ve müstakil olarak bu konuda eser veren âlim sayısı nispeten azdır. Öte yandan hadis sahasında eser veren

³ Bk. Selahattin Yıldırım, İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi* içinde (İstanbul 2002, Dâruhâdis; Tenkitli Neşir: İbrahim Hatiboğlu), s. 9–11. Bilindiği gibi Selahattin Yıldırım, 'Osmanlı Hadis Araştırmaları' projesiyle Osmanlı hadisçiliğinin ortaya çıkarılmasına yönelik bir proje yürütmektedir; bu çerçevede Osmanlı âlimlerinin usûl, şerh vb. türden hadis eserlerini Türkçeye kazandırmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

⁴ Bk. Özafşar, a.g.m. s. 356. Osmanlı'da hadis ilminin yeri konusunda başka bir değerlendirme için bk. *Ottoman Civilization*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay. 2002; (Editörler: Halil İnalçık-Günsel Renda), I. 255.

⁵ Bk. *Ottoman Civilization*, 263–264.

⁶ Bk. Özafşar, a.g.m. s. 362.

⁷ Ergün, a.g.m. s. 12.

âlimler, genellikle, müstakil olarak hadiste değil başka alanlarda da uzman ilim adamlarıdır. Bu dönemde okutulan kitaplar hakkında bilgiyi genellikle medrese, külliye veya Dâru'l-Hadis vakfiyelerinden öğreniyoruz.⁸ Yine de bu dönemdeki hadis kültürünün buralarda belirtilen kitaplarla sınırlı olduğunu düşünmek, pek doğru olmayacaktır.⁹

Osmanlı'da hadis faaliyetleri genel olarak camiler, medreseler ve bu noktada ihtisas kurumları olan Dâru'l-Hadislerde icra edilmektedir.¹⁰ Bilindiği gibi hadis öğretimi, medreseler örgün öğretim kurumu olarak faaliyete geçmeden önce cami ve mescitlerde yapılmaktadır.¹¹ Osmanlı medrese ve camilerindeki hadis dersi, herhangi bir hadis kitabını başından sonuna kadar okutmak ve izah etmek şeklinde yapılırken, Dâru'l-Hadislerde hadislerin rivayet ve dirayeti ile ilgili konulara daha çok ağırlık verilmiştir.¹² Bu devirde özellikle hadis öğretimi yapan kurumlar Dâru'l-Hadislerdir. Dâru'l-Hadis, tüm medrese hiyerarşisinde yüksek bir konuma sahipti ve medreselerden sonra ihtisas kurumları olarak kabul ediliyordu.¹³ Buralarda müderris olabilmek için hadis ilminde ehliyet ve liyakat gerektiği için Dâru'l-Hadisler genelde umumi medreselerden yüksek görülmüşlerdir.¹⁴ Osmanlıda daha çok yönetici tabakanın eğitimi, bunun yanı sıra ilim adamı yetiştirmek üzere kurulan ve sayıları yüzleri bulan bu müesseseler, hadis ilminin Osmanlı'da yaygınlaşmasına, önem kazanmasına zemin hazırlamıştır denilebilir. Osmanlı döneminde ilk Dâru'l-Hadis, I. Murat devrinde Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından İznik'te inşa edilmiştir.¹⁵ Bu meyanda belirtilmesi gereken en önemli ve prestijli Dâru'l-Hadis'ler, XV. yüzyılda II. Murat'ın yaptırdığı ve ilk Dâru'l-Hadis olan Edirne Dâru'l-Hadis (1435)¹⁶ ve Kanuni devrinde kurulan Süleymaniye Dâru'l-Hadisleridir

⁸ Örneğin bk. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamani İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 109; krş. Ergün, a.g.m. s. 9–10.

⁹ Bk. Özafşar, a.g.m., s. 359.

¹⁰ Gül, a.g.e., 137; Salih Karacabey, "Osmanlı Medreselerinin Son Döneminde Hadis Öğretimi", *Uludağ. Ü. İ. F. ;8:8* (1999), s. 167.

¹¹ Bk. Karacabey, a.g.m., s. 164.

¹² Gül, a.g.e., s. 137 (Gül, bu kurumlarda tefsirin de okutulduğunu belirtir, a.g.e., s. 137); Karacabey, a.g.m., 167; bk. Cihan, a.g.m., s. 127.

¹³ Cihan, a.g.m., s. 127–128.

¹⁴ Gül, a.g.e., s. 201.

¹⁵ Gül, a.g.e., s. 137.

¹⁶ Gül, a.g.e., s. 142–143.

(1556–57).¹⁷ Buralarda birçok hadis âlimi yetiştiği gibi hadis ürünlerini zamanın yöneticilerine ithaf ederek bu ilme yöneticilerin dikkatlerinin çekilmesi de sağlanmıştır. Örneğin III. Ahmed'in hadise ilgisi bu meyanda zikredilebilir; bilindiği gibi kırk hadis türü eserler onun devrinde ağırlık kazanarak¹⁸ sonradan belirli bir noktaya gelmiştir.¹⁹ Ayrıca bu dönemle ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli bir husus daha vardır: Medreselerde okutulan kitaplar ve özellikle nakli olan İslami ilimlerin kitapları, kolayca öğrenilmesi ve sonraki kuşaklara bozulmadan aktarılması açısından çoğunlukla ezberleniyordu. Bunun da en kolay yolu, kitap metnini manzum hale getirmektir. Bu açıdan çoğu eser manzum hale getirilmiştir. Hatta kaynaklara göre Şemseddin Ukaylî (-1259), Suyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr*'ini o kadar çok okutmuştu ki, onu sonunda manzum hale getirmişti.²⁰ Dolayısıyla bu minvalde gelişen hadis çalışmaları, medrese ve Dâru'l-Hadis gibi Osmanlı eğitim kurumlarının iniş ve çıkışlarına bağlı olarak gelişerek ya da gerileyerek zamanımıza kadar gelmiştir.²¹

3. Milli Kütüphane'deki Hadisle İlgili Elyazmaları

Bu kısa girişten sonra Milli Kütüphane'deki hadis eserlerine genel olarak baktığımızda hem hadis usûlü eserlerinde, hem genel hadis eserlerinde hem de Kırk Hadis eserlerinde manzum üslubun sık sık kullanıldığını görmekteyiz. Keza kadın, ahlak, çocuk eğitimi, tasavvuf gibi müstakil konulu hadis çalışmalarının ve şerhlerinin bulunduğunu görmekteyiz. Bunlar genel olarak daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlıda hadisin pratik bir çerçevede işlevsel bir yere sahip olmasıyla da örtüşmektedir. Bunun dışında sık sık yazarları belli olmayan küçük hadis derlemeleri ile karşılaşmaktadırlar ki, bunlarda daha çok ahlaki içerikli malzemeler bulunmaktadır. Aynı şey hadis şerhleri hakkında söylenebilir: Bunlarda da ağırlıklı tema, daha çok ahlaki ve tasavvufi konulardır.

Milli Kütüphane koleksiyonunda tekrarlar hariç hadis usulü konusunda 15, hadis kitabı formunda 108 ve kırk hadis ve ilgili hadis edebiyatında ise 33 civarında eser olmak üzere duplikeler (kopyalar) hariç toplam yaklaşık

¹⁷ Bk. Gül, *a.g.e.*, s. 171. Bu arada II. Bayezid döneminde kurulan (1485) Amasya Abdullah Paşa Dâru'l-Hadis'ini de zikretmek gerekir, bk. Gül, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁸ Bk. Özafşar, *a.g.m.*, s. 360.

¹⁹ Bk. *Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu IV*, s. 153.

²⁰ Bk. Ergün, *a.g.m.*, s. 36.

²¹ Bk. Gül, *a.g.e.*, 202.

156 eser bulunduğunu görmekteyiz. Şimdi bu eserlerin genel olarak neler olduğuna bakarak daha önceden Osmanlı hadisçiliği hakkında belirttiğimiz genel değerlendirmelerle ne kadar örtüşüklerini görelim.

3.1. Hadis Usûlü

Öncelikle Osmanlı'da hadis usûlü konusunda İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* adlı eserinin ağırlığını görmekteyiz.²² Bilindiği gibi bazı Osmanlı ilim adamlarının eserlerinin giriş kısımlarında bu eseri okuttuklarına dair malumatlar bulunmaktadır.²³ Nitekim Dârulfunûn hocalarından İzmirli İsmail Hakkı da, *Hadis Tarihi* adlı eserinde hadis usûlü kitaplarını genel olarak ele aldıktan sonra memleketimizde meşhur olan eserin İbn Hacer Askalânî'nin *Nuhbetü'l-Fiker*'i olduğunu belirtmekte ve Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) bu esere yaptığı şerhi övmektedir.²⁴ Millî Kütüphane koleksiyonunda bu eserin yanı sıra bunun şerhi olan *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker* adlı eser de bulunmaktadır.²⁵ Osmanlı'da bunun dışında İbn Salah'ın *Usûl*'ü üzerine Irakî'nin yaptığı *Elfiyye* adlı meşhur manzum eserin okutulduğu da bilinmektedir.²⁶ Millî Kütüphane hadis koleksiyonu içinde bu iki eser ve bunlar üzerine yapılan birçok şerh bulunmaktadır. Örneğin el-Halebî'nin *Haşiye alâ Nuhbeti'l-Fiker*'i²⁷ ve Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) şerhi *Şerhu Nüzheti'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*'ini²⁸ bu meydana zikredebiliriz. Bunun dışında Usûl konusunda el-İrakî'nin *Elfiyye fî Usûli'l-Hadîs*'i bulunmaktadır.²⁹ Keza es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Usûlü'l-Hadîs*'ini³⁰, İbnu'l-Esîr'in (ö. 544/1209) *Câmiu'l-Usûl*'ünün mu-

²² 06 (Ankara) Mil. (Millî Kütüphane) Yz. F. B. 139/1: (A) 968/1: 5567/3: (A) 5969: (A) 6359/1: (A) 1039/1: (A) 6678/2: (A) 6794 (Bundan sonra yerler, sadece koleksiyon simgesi ve numarasıyla belirtilecektir, SÖ); Bk. Sadık, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-ü Hadis Eserleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercüme", A. Ü. İlm. F. D., Erzurum 1976, sayı: 1, s. 128-135.

²³ Bk. Cihan, a.g.m. s. 129.

²⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Darulhadis, 2002, (Tenkitli Neşir: İbrahim Hatiboğlu), s. 68.

²⁵ (A) 5567/7: (A) 5577/1.

²⁶ Bk. Ünver, a.g.e., s. 109; Kırş.Karacabey, a.g.m. s. 153.

²⁷ (A) 6768/2

²⁸ (A) 6768/1

²⁹ (A) 441/3: *Tabsiratün li'l-Mübtedî ve Tezkiratün li'l-Müntehî*.

³⁰ (A) 590/2.

kaddimesini³¹ ve Şihâbü'd-din Ahmed b. Ferâh el-İşbili'nin (ö. 699/1300) meşhur manzûmesi *el-Kaside el-Garâmiyye fi Usûli'l-Hadis* adlı eserini görmekteyiz³² ki, bu eser hadis usûlünü gazel şeklinde dile getirmektedir. İbn Ferâh manzumesinin de usûl konusunda okutulan kaynaklardan olduğu bilinmektedir.³³

Hadis usulü konusunda Osmanlı âlimlerince de birtakım müstakil eserlerin yazıldığı görülmektedir: Örneğin Kemal Paşa-zade'nin (İbn Kemâl) (ö. 1533) *Kavâ'idü'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye'si*,³⁴ keza önemli bir hadis âlimi olan³⁵ Birgivî'nin (ö. 1573) *Risâletün fi Usûli'l-Hadis* adlı eseri,³⁶ buna Davud el-Karsî'nin (ö. 1756'dan sonra) *Şerh alâ Metni Usûli'l-Hadis li'l-Birgivî* adlı şerhi,³⁷ Molla Yeğân Ahaveyn Ömer Çelebi'nin *Risâletün fi Usûli'l-Hadis* adlı eseri,³⁸ bunlar dışında Bahterî et-Tâ'î'nin, İbnu's-Salâh'ın eserinin manzum muhtasarı olan³⁹ *Ma'rifetü' Envâ'i Ulûmi'l-Hadis'ini*⁴¹ görmekteyiz.

Bu eserler haricinde müellifi belli olmayan *Kavâ'idü'l-Ehâdis*⁴² adlı eseri, keza *Zikru Istîlâhâtı Ashabi'l-Hadis Mefâtiḥ Şerhu Masâbih* adlı bir

³¹ (B) 96/1. Metin, varak 1 b–51 a arasındadır. Osmanlı'da, hadis usulü konusunda İbnü'l-Esrî'nin eserinin okutulduğu bilinmektedir, bk. Cihan, a.g.m., s. 129; Ergün, a.g.m., s. 27.

³² (A) 4345/2. Eser varak 39 a-b'de bulunmaktadır.

³³ Bk. Ergün, a.g.m., s. 27.

³⁴ (A) 1075/3. Eserde, varak 3 b'de *Mefâtiḥ*'e atıf var. Eser sadece iki sayfadır.

³⁵ Bk. *Ottoman Civilization*, I. 263–265.

³⁶ (A) 6768/4; (A) 4951/2; (A) 3732/14; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: 1333, s. 255

³⁷ (A) 4951/1. Davud el-Karsî'nin bu esere yönelik değerlendirmesi, varak 1 b'de geçmektedir.

³⁸ (A) 4181/9. Eser varak 82 b–84 b arasında bulunmaktadır.

³⁹ Bu bilgi girişte yer almaktadır.

⁴⁰ Eserde aslında bu kelime zarar görmüştür ve okunmamaktadır.

⁴¹ (F.B.) 34

⁴² (A) 2291/3. Bu metnin tam ismi *Risâletün fi Kavâidi'l-Ehâdis'tir* ve derlemenin 8 b–12 a varakları arasındadır. Bu risalenin devamında hadis ilmiyle ilgili *Risâle fi Beyâni Âdâbi's-Şeyhi ve't-Tâlib ve'l-Kâtib* adlı bir risale bulunmaktadır (13 a–17 a). Sonra *Bustânü'l-Ârifîn*, İbn Âbidîn ve Ali el-Kârî'den alıntılar bulunmaktadır. Keza bunun devamında Sağâni'nin *Mevzûatü'l-Ehâdis'i* (18 b–25 a) vardır. 25 b'den sonra hadisle ilgili müteferrik mevzular bulunmaktadır. Varak 38 a'ya kadar alıntılarla hadis mevzuları işlenmektedir. 96 b ve devamında Ali el-Kârî'nin *Mevzûât'*ından seçme hadisler yer almaktadır.

risaleyi görmekteyiz.⁴³ İsminden de sezinleneceği üzere bu risale, *Masâbih* üzerine yapılan şerhlerden *Mefâtiḥ* adlı eserlerin birinden alınma olabilir.⁴⁴ Bunun dışında bir de bir iki sayfalık *Beyân li'l-Elfazî'l-Mütedâvile beyne Ehli'l-Hadis* adlı birkaç çalışma vardır. Bunların isimlerinde biraz değişiklikle birlikte içerikleri aynıdır ve hadis terimlerini kısaca özetlemektedirler.⁴⁵

Bu usûl mecmularına genel olarak bakılınca daha önceden belirttiğimiz üzere Osmanlı dönemi hadis faaliyetlerinde, en azından Millî Kütüphane koleksiyonundan hareketle, usûl tartışmalarıyla derinden ilgilenilmeyip daha çok var olan usûl kitaplarına dayanıldığı ve onlar üzerine şerhlerden oluşan bir yaklaşım içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada belki Birgivî gibi birkaç âlim istisna teşkil etmektedir. Nitekim Ahmet Yaşar Ocak, Birgivî'nin, Osmanlıdaki iki genel düşünce çizgisi olan Râzî ve İbn Teymiyye çizgisinden İbn Teymiyye çizgisine dâhil biri olarak müstakil şekilde bir düşünce imalinde bulunduğunu söylemektedir,⁴⁶ nitekim kendisi İslam'ın temel kaynakları olan hadis üzerine de müstakil bir hadis usûlü yazmıştır. Bu risaleye birçok Osmanlı hadis âlimi şerh yazmıştır.⁴⁷

3.2. Hadis Derlemeleri

Hadis derlemelerine baktığımızda ise Osmanlı dönemi medrese ve Dâru'l-Hadislerinde Sahîh-i Buhârî'nin ağırlıklı bir yere sahip olduğunu görmekteyiz.⁴⁸ Kaynaklarda Fatih'in derslere Buhârî'den bir hadis rivayet edilip izahı yapıldıktan sonra başlanmasını istediği aktarılmaktadır.⁴⁹ Osmanlı

⁴³ (A) 4985/2

⁴⁴ Örneğin Yakub el-Avfî'nin (-1736) *Mefâtiḥ* şerhi veya *Mefâtiḥ* ismiyle yapılmış diğer şerhlerin birinden alınma olabilir. Bk. Mustafa Ergun, "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi - I, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", A.K.Ü. *Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi I*, Afyon 1996, s. 26.

⁴⁵ (A) 4985/3 varak 278 a-279 b: (A) 5567/5 varak 22 b (*Nuhbetü'l-Fiker*'in sonunda yer almaktadır): 5567/3 varak 15 b-22 a (Hat, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Camâşî'ye aittir.)

⁴⁶ Bk. Ocak, a.g.e., I. 260-265.

⁴⁷ Örneğin Davud el-Karsî. Ayrıca bk. Cihan, a.g.m. s. 130-131.

⁴⁸ Örneğin Kemal Paşazade'nin Buhârî'ye bir şerh yazdığı (*OM*, I. 223), keza bazı hocaların bu eseri şerhleriyle okuttukları bilinmektedir ki, bu da bu eser üzerinde durulduğunun bir göstergesidir; krş. Ergün, a.g.m. s. 27.

⁴⁹ Ünver, a.g.e. s. 120. Söylendiğine göre bu ilkeye tüm hayatı boyunca riayet eden Molla Lütfi, böyle bir mevzunun haklı izahı hasebiyle muarızlarının garazıyla öldürtülmüştür, bk. Ünver, a.g.e., s. 120.

hadis çevrelerinde Sahîh-i Buhârî ile birlikte Sahîh-i Muslim, el-Bağavî'nin *Masâbihu's-Sünne'si* ve es-Sağânî'nin *Meşâriku'l-Envâr* gibi eserleri okunmuş, okutulmuş ve üzerlerine şerhler yazılmıştır.⁵⁰ Nitekim Süheyl Ünver, bu noktada kayıtlarda geçen bir müfredat programında hadis usûlü olarak Nuhbe şerhi ve Elfiyye-i İbnu's-Salâh'ın, metin olarak da Buhârî, İbn Melek Şerhi ve *Mesâbih*'in okutulduğunu aktarmaktadır.⁵¹ Fatih Sultan Mehmed dönemi ilim hayatına ilişkin kayıtlarda da bu hususta bir takım ipuçları vardır: "Her müderris, kabledders Mesâbih ve Meşârik ba Muslim ve Buhârî'den bir mikdar ehadişi şerife nakledip badehu derse şuru' olunması ferman olundu."⁵² Süheyl Ünver bu fermana ilişkin dipnotunda, Fatih sarayında kütüphane hafızı olan Tokatlı Molla Lütfî'nin de derslerinin başında Buhârî'den bir hadis rivayet edip sonra derse başladığını aktararak bu kanun haline giren teamülün Fatih'ten beri İstanbul'da devam ettiğini, asırlarca buna riayet edildiğini belirtmektedir.⁵³ Bu eserler listesine Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ'sı*, es-Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'i ve en-Nevevî'nin bazı eserleri de eklenmektedir.⁵⁴

Gerçekten de Milli Kütüphane'nin hadis koleksiyonuna bakıldığında, bu listenin izleri rahatlıkla görülmektedir. Bunları genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

- el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*;⁵⁵ *Risâletün fi'l-Ehâdis es-Sülasıyyât el-Mustahrece mine'l-Buhârî*⁵⁶ *es-Sahîh*'e yapılan şerhler: el-Kastallânî'nin şerhi, *İrşâdu's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*⁵⁷ (Medreselerde okutulan en meşhur şerh de budur⁵⁸); Ebu Abdillâh Bedrüddin Muhammed

⁵⁰ Bk. Ünver, *a.g.e.* s. 109; Gül, *a.g.e.* s. 137; Cihan, *a.g.m.* s. 130; Ergün, *a.g.m.* s. 26. Bu noktada es-Suyûtî'nin (ö. 911) bu iki kitapla ilgili şu değerlendirmeleri manidâr görünmektedir: "İnsanlardan bir grup, tüm yaptığı es-Sağânî'nin *Meşâriku'l-Envâr*'ına, biraz daha ilerleseler el-Bağavî'nin *Mesâbih*'ine göz gezdirmekten ibaret olmakla birlikte kendilerinin sırf bu kadarla muhaddisler derecesine çıktığını zanneder. Bunun yegâne nedeni, onların hadise yönelik cehaletlerinden başka bir şey değildir." Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut: 2002, 13.

⁵¹ Ünver, *a.g.e.*, s. 109.

⁵² Ünver, *a.g.e.*, s. 125; Krş. Karacabey, *a.g.m.* s. 152.

⁵³ Ünver, *a.g.e.*, s. 125, dp. 1.

⁵⁴ Cihan, *a.g.m.*, 130; Ergün, *a.g.m.* 26.

⁵⁵ (B) 790.

⁵⁶ (F.B) 543/6: (F.B) 139/4.

⁵⁷ (B) 15.

⁵⁸ Mustafa Ergün, "Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi - I, Medreselerde Okutu-

ez-Zerkeşî'nin (745/1344-794/1392), *et-Tenkîh li-Elfâzi'l-Câmi'i's-Sahîh*⁵⁹ adlı şerhi; keza Uryânî-zâde Vâhid'in el-Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî* adlı eseri üzerine *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi'l-Buhârî Umumî Fihrist* adlı çalışması;⁶⁰

- Muslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Musnedu's-Sahîh*;⁶¹ bunun üzerine en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) şerhi, *Şerhu Sahîhi Muslim*⁶²

- Ebu Muhammed b. Mesud el-Ferrâ el-Bağavî'nin (436–516/1044–1122) *Masâbihu's-Sünne*⁶³ adlı eseri: Buna Yakup Avfî (-1736) tarafından “*Mefâtih*” adıyla şerh, Yakup b. Seyyid Ali (-1524) tarafından da haşiye yapılmıştır,⁶⁴

- el-Bağavî'ye Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrizî'nin (ö. 743/1342) şerhi, *Mişkâtü'l-Mesâbih*;⁶⁵ buna Ali B. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) şerhi, *Şerhu Mişkâtü'l-Masâbih*,⁶⁶

- Ebu'l-Fazl Radiyyüddin Hasan b. Muhammed es-Sağânî'nin (ö. 650/1255), *Meşâriku'l-Envâr min Sihâhi'l-Ahbâr*⁶⁷ adlı eseri: Bu eser, Osmanlı'da el-Bağavî'nin *Masâbih*'ine oranla ikinci derece kabul edilmiştir ve medreselerde orta seviyede okutulan bir hadis kitabıdır.⁶⁸ Bilindiği gibi buna Osmanlı döneminin mümtaz muhaddislerinden İbn Melek namıyla meşhur Feriştahoğlu Muhammed b. Abdullatif b. Abdulaziz (ö. 797/1395) *Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr* isimli meşhur şerhini yazmıştır.⁶⁹

- es-Sağânî, *Mevzû'atü'l-Ehâdîs*,⁷⁰

lan Dersler ve Ders Kitapları”, A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Afyon 1996, s. 27.

⁵⁹ (F.B) 5.

⁶⁰ (B) 444.

⁶¹ (B) 63.

⁶² (F.B) 49.

⁶³ (B) 344.

⁶⁴ Ergun, a.g.m., s. 26.

⁶⁵ (B) 541.

⁶⁶ (F.B) 609.

⁶⁷ (A) 676.

⁶⁸ Ergün, a.g.m., s. 26.

⁶⁹ (F.B) 22; krş. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I. 219.

⁷⁰ (A) 4915/6. Bunun üzerine Bandırmalı Küçük Hamdi'nin çalışması vardır, bk. Aydınlı, a.g.m., s. 9.

- Kadı Ebu'l-Fadl İyâz b. Musa el-Yahsûbî'nin (476–544/1083–1149), *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*⁷¹ adlı eseri, (*eş-Şifâ*'nın konuları ise, Peygamberimize yönelik övgü, onun mucizeleri; onun sünnetine uymanın faziletleri vs.); buna yapılan şerhler: Takiyyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Muhammed eş-Şümunî (801–872/1399–1467), *Muzîlü'l-Hafâ an Elfâzi's-Şifâ*;⁷² Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ fi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*,⁷³
- Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyutî'nin (ö. 911/1505), *el-Câmi'u's-Sağîr min Hadisi'l-Beşîri'n-Nezîr*⁷⁴ adlı kitabı; keza *Kitâbu'd-Dürer el-Münteşira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ*;⁷⁵ *Vusûlü'l-Emânî bi-Usûli't-Tehânî*;⁷⁶ *el-Budûru's-Sâfira fi Umûri'l-Âhire*⁷⁷ adlı eserleri.
- İbnu'l-Esîr'in (ö. 544/1209), *Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Rasûl*⁷⁸ adlı eseri. Bu kitabın da Osmanlı hadis müfredatında bulunduğu bilinmektedir.⁷⁹
- Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429), *Hısnu'l-Hasîn min Kelami Seyyidi'l-Mürselîn*⁸⁰ adlı çalışması: Tasavvufi zikir ve evradın bulunduğu bu eser üzerinde de durulmuş gözükmektedir: buna kendisinin (ö. 833/1429) muhtasarı vardır;⁸¹ şerhleri: Ali el-Kârî, *Hırzu's-Semîn Şerhu'l-Hisni'l-Hasîn*;⁸² Cemalü'd-din Ahmed b. Muhammed el-Gazâlî, *Şerhu Hisni'l-Hasîn*,⁸³
- Zekiyyüddin Ebî Muhammed Abdulazim b. Abdulkavî el-Munzirî'nin (ö. 656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhîb*⁸⁴ adlı eseri,
- Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605), *Mezû'ât*⁸⁵ adlı eseri; *Şerhu's-Şifâ*⁸⁶ (Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ*'sına şerh); *Şerhu'l-Hadis ale's-Sünne el-Âyan*

⁷¹ (A) 4783.

⁷² (F.B) 142.

⁷³ (A) 4908.

⁷⁴ (F.B) 9: (A) 4597: (A) 318: (A) 4382: (A) 3931/5.

⁷⁵ (F.B) 141. *ez-Zerkeşî*'nin kitabının muhtasarıdır.

⁷⁶ (F.B) 113/1.

⁷⁷ (A) 1031.

⁷⁸ (B) 96/1 Metin, 51 a'da sonra başlamaktadır.

⁷⁹ Ergün, a.g.m., s. 27.

⁸⁰ (F.B) 543/5.

⁸¹ (F.B) 139/2.

⁸² (A) 1074.

⁸³ (A) 2490/5.

⁸⁴ (B) 1.

⁸⁵ (A) 3357: (A) 1409: Bes. (A) 4792.

⁸⁶ (A) 4908.

Hubbu'l-Hire mine'l-Îmân,⁸⁷

• Yahya b. Şeref en-Nevevî'nin (ö. 676/1277), *Muhtasaru Ehâdisu'l-Ahkâm*⁸⁸ adlı eseri; keza *Kitâbu'l-Ezkâr ve Şiâru'l-Ahyâr*⁸⁹ kitabı,

• Muhammed b. Abdalbaki ez-Zürkânî'nin (ö. 1099/1688), *Muhtasaru'l-Makâsidi'l-Hasene fi'l-Ehâdis el-Müştehra ale's-Sünne*⁹⁰ kitabı,

• Ali b. Hüsameddin el-Hindî el-Mutteki'nin (ö. 975/1567), *Muntehabu Kenzi'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl*⁹¹ adlı derlemesi,

• Abdulgânî b. İsmail en-Nâbulisî'nin (ö. 1143/1731), *Kenzu'l-Hakki'l-Mübîn fi Ehâdisi Seyyidi'l-Mürselîn*'i.⁹² Bu eser, Osmanlı Mısır'ı âlimlerinden el-Münâvî'nin⁹³ *Künûzu'l-Hakâik* adlı eserinin ihtisar edilmiş şeklidir.

• Mecdü'd-din Ebu'l-Berekât Abdu's-Selam Abdullah İbn Teymiyye'nin (ö. 652/1245), *el-Muntekâ fi'l-Ahkâm*⁹⁴ adlı eseri,

• İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350), *el-Kelimu't-Tayyib fi Ameli's-Sâlih*⁹⁵ adlı kitabı,

• Siracü'd-Din Ali b. Osman el-Üşî'nin (ö. 575/1179), *Nisâbu'l-Ahbâr fi Ehâdisi Seyyidi'l-Ahyâr*⁹⁶ adlı kitabı,

• Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî'nin (ö.505/1111), *Min Maksadi'l-Aksâ*⁹⁷ adlı eseri.

Millî Kütüphane koleksiyonunda bu eserler dışında müellifi belli olmayan hadis derlemeleri de bulunmaktadır.⁹⁸ Bunun dışında genel olarak Osmanlı İslam edebiyatında önemli yer teşkil eden *Ahmediye*, *Muhammediye* veya *Envâru'l-Âşîkîn*lerden⁹⁹ alıntılarla oluşturulan hadis mecmuaları da bulunmaktadır.¹⁰⁰

⁸⁷ (A) 4558/47.

⁸⁸ (F.B) 24.

⁸⁹ (F.B) 516.

⁹⁰ (A) 5446/3.

⁹¹ (B) 113/1.

⁹² (A) 606.

⁹³ Bk. Özafşar, a.g.m., s. 358, 367 dp. 36.

⁹⁴ (B) 465.

⁹⁵ (F.B) 135.

⁹⁶ (A) 323/3.

⁹⁷ (B) 45/2.

⁹⁸ (A) 1151; (A) 1450/1; (A) 1077/8; (A) 4894/2; (A) 6983/1; (A) 4569.

⁹⁹ Özafşar, a.g.m. s. 364-365.

¹⁰⁰ Bk. Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu, IV, s. 63.

Görüldüğü üzere bu eserler içerisinde göze çarpan şey, ahlakî, tasavvufî eserlerin ve bunlara yönelik şerhlerin nispeten çokluğudur. Bu noktada Osmanlı hadis edebiyatının genel olarak pratikle bağlantılı olduğu ve halkın yetiştirilmesi, ahlakî yapısının güçlendirilmesi mefkûresinin etkili olduğu pekâlâ söylenebilir. Zira bu tip eserler ve onların üzerine yapılmış şerhlerle, mezkûr kitapların halkın anlayacağı düzeye indirilmesi ve bu şekilde toplum hayatında daha etkili olması sağlanmış olmaktadır ki, zaten amaçlanan da budur.

3. 3. Kudsi Hadis

Bu alanda sadece iki eser bulunmaktadır:

- *el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, Medenî Muhammed b. Mahmud b. Salih et-Tırabzônî (1123–1200/1711–1785),¹⁰¹
- *el-Hadis el-Erbaîn el-Kudsi*, müellifi belli değil.¹⁰²

3. 4. Kırk Hadis Edebiyatı

Bilindiği gibi hadis edebiyatında önemli bir yer teşkil eden Kırk Hadis edebiyatı¹⁰³ eserlerinin başında en-Nevevî'nin *Kitâbu'l-Erba'în* adlı eseri gelmektedir. Osmanlı hadis çalışmalarında Kırk hadis edebiyatı önemli bir yer teşkil etmektedir. Belirgin şekilde XV. Yüzyıldan itibaren bu türden çalışmalara doğru bir yöneliş görülmektedir.¹⁰⁴ Bu edebiyatın genel olarak III. Ahmed devrinde başladığı bilinmektedir.¹⁰⁵ Daha önce de belirttiğimiz üzere kendisine takdim ve ithaf edilen kırk hadis mecmuları da bunu göstermektedir. Milli Kütüphane'nin koleksiyonundaki bu türde daha çok, bu türün öncüsü olan en-Nevevî'den çeviriler, şerhler yapıldığı, Molla Cami'nin *Kırk Hadis Şerhi*'nden de çeviriler yapıldığı ve bunun yanı sıra kimi müstakil çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Öte yandan birtakım şairlerin de bu tarza manzum üslupla katkılarının bulunduğu görülmektedir ki, bu da muhtemelen bu tür hadislerin ezberlenerek toplumda daha çabuk yayılmasını sağlamıştır. Zaten dinle ilgili bazı emir ve kuralların

¹⁰¹ (A) 3786/2. Bu kitap A. Fikri Yavuz tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 40 Kudsi Hadis adıyla basılmıştır. 2. Baskı İst. 1975. Bu âlimin *Nuhbetü'l-Fiker'e* de şerhi vardır, bk. Cihan, a.g.m., s. 132.

¹⁰² (A) 4883/2.

¹⁰³ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 80 vd.

¹⁰⁴ Özafşar, a.g.m. s. 363.

¹⁰⁵ Özafşar, a.g.m. s. 360.

insanlara daha kolay benimsetilmesine vesile olması açısından kırk hadis ezberlenmesi, derlenmesi, bu tarz konulara teşvik amacıyla ortaya atıldığı için,¹⁰⁶ Osmanlı dönemi âlimlerinin de bu tarza yoğun şekilde eğildiği görülmektedir.

- Muhyiddin Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî (631/1233–676/1277), *Erba'üne Hadîsen*;¹⁰⁷

- Nûru'd-din Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî (ö. 1014/1605), *Şerhu Erba'îne Hadîsen*;¹⁰⁸

- Osman-zâde Ahmed Tâ'ib (ö. 1136/1723), *Sıhhat Âbâd*,¹⁰⁹ (s. 153): Sıhhate dair kırk hadisin nazım şekliyle tercüme ve şerhini içerir. III. Sultan Ahmed'e takdim edilmiştir.¹¹⁰

- Birgivî Mehmed Efendi b. Pir Ali (929–981/1523–1572)-Akkirmânî Mehmed Efendi b. Mustafa (ö. 1174/1761), *Şerhu Erba'îne Hadîsen*,¹¹¹ (s. 155). Bilindiği gibi Birgivî'nin bu eserini, sekizinci hadisten itibaren Akkirmânî tamamlamıştır.¹¹² Bu eseri Mustafa Cem'î *Burhânü'l-Müttekîn Terceme-i Hadîs-i Erba'în* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.¹¹³

- Taşköpri-zâde Kemalü'd-din Mehmed b. Ahmed (ö. 1030/1620), *Terceme-i Hadis Erba'în ve Cihâr-yâr Güzîn*.¹¹⁴ Girişte (varak 2 b–5 b) Sultan Ahmed hakkında bilgi verilmektedir. Varak 6 a'da da Risalenin telif sebebi vardır: Eser, Sultan Ahmed için yazılmıştır ve “Risale-i Ahmediye” olarak da bilinir.¹¹⁵

- Osman Nüzhet Efendi Brusavî (ö. 1220/1755), *Dibâce-i Hadîs Erba'în-Şerhu Hadis Erba'în*;¹¹⁶ (s. 160): Koca Ragıp paşa adına yazılmıştır.¹¹⁷

¹⁰⁶ İsmail Hakkı Ünal, “İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hamidî Veli'nin Hadisi Erba'în Şerhi”, *AÜİFD*, XXXIX, s. 140.

¹⁰⁷ (A) 2543: (A) 5535/5: (A) 4871/3: (A) 1620: (A) 902/7: (A) 1051

¹⁰⁸ (A) 3127/2; Sams. Yaz. 800/1.

¹⁰⁹ (A) 3829/4.

¹¹⁰ Bk. *Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu IV*, s. 153.

¹¹¹ (A) 3127/1: (A) 1836/1; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I. 255.

¹¹² Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, I. 254, dp. 3.

¹¹³ Bk. İzmir İlahiyat Kütüphanesi, 297.336/Mus/1290/ /1239, Osman Yahya Efendi matbaası 1290.

¹¹⁴ (A) 3988

¹¹⁵ Bk. *Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu IV*, s. 167.

¹¹⁶ (F.B) 192/1

¹¹⁷ Risale, varak 6 b. Bk. *Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu IV*, s. 160; krş. Sadık

- Okçu-zâde Mehmed Şâhî Bey b. Mehmed Paşa (970/1562–1039/1629), *Ahsenu'l-Hadis*,¹¹⁸
- Muhammed b. Ebu Bekr el-Uşfûrî, *Erba'üne Hadîsen*,¹¹⁹
- Kemâl Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed b. Süleyman (ö. 1534), *Şerhu Erb'îne Hadîsen*¹²⁰
- Nuruddin Abdurrahman Ahmed el-Câmî (ö. 898/1492), *Terceme-i Çihil Hadis*,¹²¹
- Muhammed b. Murad b. Mevlana Şâhî Müftî-i Semerkandî, *Terceme-i Çihil Hadis*,¹²²
- Hakanî Mehmed Bey (ö. 1015/1606), *Terceme-i Hadis Erbaîn*,¹²³
- *Terceme-i Hadis Erbaîn*, *el-Câmî'nin* eserinin çevirisidir, Müfîd (çeviren),¹²⁴
- *Terceme-i Terceme-i Çihil Hadis*, *el-Câmî'nin* Çihil hadis tercemesinin tercemesidir.¹²⁵
- Yusuf-zâde, *Şerhu Hadis Erba'îne*,¹²⁶
- Ebu Muhammed Abdullah b. Aydoğmuş ed-Dıvışkî, *Erba'üne Hadîsen fî Fazâ'ili'l- İztınâ'*,¹²⁷
- *Erba'üne Hadîsen fî Fadâ'ili Sûreti'l-İhlas*,¹²⁸
- Celâlüddin Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Hafîzî el-Buhârî, *Erba'üne Hadisen el-Muntehab mine'l-Ehâdîsi'd-Dîniyyât*,¹²⁹
- Şihâbü'd-Din el-Kastallânî (ö. 1448/1517), *Erba'üne Hadisen Muntekât min Sülâsiyyât*,¹³⁰ hadisler Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden

Cihan, Nüzhet Ömer Efendi ve Hadisi Erba'ın Tercemesi, *Ondokuz Mayıs Ü. İ. F. D.*, Samsun-1991, sayı: 5, s. 35-66.

¹¹⁸ (A) 1898

¹¹⁹ (A) 4609/1

¹²⁰ Sam. Yz. 144; Sam. Yz. 800/2

¹²¹ (A) 5203/2

¹²² (A) 2214/2

¹²³ (A) 5433

¹²⁴ (A) 3665

¹²⁵ (A) 2545/4.

¹²⁶ (A) 6983/2.

¹²⁷ (A) 4315/5.

¹²⁸ (A) 5694.

¹²⁹ (A) 2937/3.

¹³⁰ (F.B) 139/3.

secilmiştir.¹³¹

- Muhyiddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ali İbnu'l-Arabî (560–638/1165–1240), *el-Hadis el-Erbaîn*,¹³²
- Hasan-zâde İbrahim, *Hadîsu'l-Erba'în*,¹³³
- İbrahim b. el-Hac el-Hüsni, *Şerhu Hadîsi'l-Erba'în*,¹³⁴
- Muhammed b. Ebî Bekr el-Buharî, *Hadîsu'l-Erba'în*,¹³⁵
- Derviş Ali b. Mustafa, *İmâdu'l-Cihâd*,¹³⁶
- İlmî Efendi Mağnisavî, *Manzum Hadisi Erbaîn Tercemesi*,¹³⁷
- el-Kâşifî Hüseyin b. Ali el-Vaiz el-Beyhakî (ö. 910/1504), *er-Risaletü'l-Aliyye fi'l-Ehadisi'n-Nebeviyye*,¹³⁸
- Nefisü'd-Din Süleyman b. İbrahim el-Alevî (745/1344–815/1412), *Telvetü'l-Erbaîne'l-Hadis*.¹³⁹

3. 4. 1. Edebiyatçıların Ürünleri

Yukarıda belirttiğimiz üzere Osmanlı'daki Kırk Hadis edebiyatına genel olarak edebiyatçıların da katkısı olmuş ve onlar da birçok manzum kırk hadis eseri vücuda getirmişlerdir. Bunlara Fuzûlî, Nâbî ve Âşık Çelebi örnek gösterilebilir. Nitekim Milli Kütüphane hadis koleksiyonunda Fuzûlî ve Nâbî'ye ait manzum kırk hadis şerhleri vardır.

- Fuzûlî Mehmed b. Süleyman Bağdadî (ö. 963/1556), *Terceme-i Hadis Şerif Erbaîn*.¹⁴⁰ Abdurrahman el-Câmî'nin *Hadis-i Erbaîn Şerhi*'nden tercüme edilmiştir.
- Nâbî Yusuf b. Abdullah Ruhâvî (ö. 1124/1712), *Şerh Çihil Hadis Nebi*,¹⁴¹ kenarında Ali el-Kârî'nin *Çihil Hadis*'inin başlangıcı vardır.
- Muhyî, *Manzum Kırk Hadis Tercemesi*,¹⁴²

¹³¹ Eser varak 50 a. Bk. *Millî Kütüphane Yazmalar Katalogu IV*, s. 140.

¹³² (A) 571/10.

¹³³ (A) 7106/2.

¹³⁴ (A) 3283/1.

¹³⁵ (A) 6026/3.

¹³⁶ (A) 1941/6.

¹³⁷ (A) 4274/1.

¹³⁸ (A) 5637.

¹³⁹ (B) 184/2.

¹⁴⁰ (A) 3833/1.

¹⁴¹ (A) 899/1. Eser 'Nâbî'nin Manzum Kırk Hadis Tercemesi' adıyla basılmıştır, haz. Seyfullah Korkmaz, Kayseri 2001.

¹⁴² (A) 3615/6.

- Vâî, *Kırk Hadis Tercemesi (Çihil Hadis)*.¹⁴³

Kırk hadis mecmualarında genel olarak hadis şerhleri bulunduğu gibi kimi yerlerde ravilerin derecelerini bildiren bölümler de yer almaktadır.¹⁴⁴

Kırk hadis edebiyatı dışında, elimizdeki eserler arasında *Yetmiş Hadis*¹⁴⁵ ve *Otuz Yedi Hadis* gibi¹⁴⁶ başlıkların kullanıldığı manzum kitaplar da mevcuttur. Keza Osmanlı dönemi meşhur âlimlerinden Latîf Abdullatif Kastamônî'nin (ö. 990/1582) *Sübhatu'l-Uşşâk* adlı eseri de manzum Yüz Hadis'lere örnek olarak zikredilebilir.¹⁴⁷

Sonuç

Bilindiği gibi Osmanlı düşünce hayatında pratiklik ve ilimlerin hayatla bağı oldukça önemlidir. Öte yandan bu dönemin, hadis ilminin gelişim süreci ve İslam dünyasındaki hadis faaliyetleri açısından genel olarak görece bir daralmanın yaşandığı bir kesite tekabül ettiği söylenebilir. Bunun uzantısı olarak ilim adamları da nazarî konularda ürünler vermeye değil, şerh, haşiye ve ta'lik gibi tarzlara yönelmiştir. Kaldı ki bu dönemlerde hadis ilmi dışarıdaki İslam dünyasında da zaten büyük oranda bir verimsizlik dönemi yaşamaktadır. Bu bakımdan hadis faaliyetleri konusunda harici bir itki de pek söz konusu değildir. Öte yandan Osmanlı hadis faaliyetlerinde hadis ilmi ile tasavvuf ilmi de birbirine karışmış gözükmektedir. Bu husus, dönemin hadis ürünlerinde açıkça görülmektedir.

Bu genel sonuçların eserlere yönelik uzantıları, Milli Kütüphane'nin hadis koleksiyonunda rahatlıkla gözlemlenmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere koleksiyondaki eserlerin genel olarak Anadolu'nun her tarafından birçok ildeki kütüphanelerin elyazmalarını bünyesinde topladığı için bu konuda adeta bir ayna niteliği taşımaktadır. Keza buradaki bulguların Osmanlı'daki hadis faaliyetine yönelik araştırmalarla da genel olarak örtüşmesi, ilgili çalışmaların tespitlerini daha da güçlendirmektedir. Bu hususu özellikle elimizdeki hadis eserlerine baktığımızda açıkça görmekteyiz; keza kırk hadis eserlerinde seçilen rivayetler de benzer eğilimi yansıtmaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus olarak hadis

¹⁴³ (A) 2918/4.

¹⁴⁴ Bk. *Milli Kütüphane Yazmalar Katalogu IV*, s. 143.

¹⁴⁵ (A) 2403/2.

¹⁴⁶ (A) 297/2.

¹⁴⁷ (A) 894/3.

eserleri arasında özellikle Kırk Hadis türündeki eserlerin ağırlığının açıkça görüldüğü belirtilmelidir. Bu aslında Osmanlıdaki hadis faaliyetinin nazarı münakaşalardan uzakta, büyük oranda şerhçi bir eğilime sahip olduğu anlamına da gelmektedir. Ayrıca hadis ile ilgili risalelerin bulunduğu kimi kitaplara baktığımızda da adeta bir hadis seçkisi ile de karşılaşmaktayız; öyle ki kimisinin müellifi de belli olmayan bu eserlerde, usûl kitaplarından, mevzuat kitaplarından ve hadis eserlerinden müteferrik alıntılar bulunmaktadır. Bunlarla adeta hadis ilmi üzerine kişide bir nosyon oluşturulmak istenmektedir denilebilir ki, bu da aslında yukarıda belirttiğimiz ilmî ürünlerin oluşturulmasında toplumsal vurgunun gözetilmesinin ağırlığını yansıtmaktadır.

Ayrıca Milli Kütüphane koleksiyonunda, Osmanlıda okutulan kitaplar listesinin dışında genel olarak hadis kültürünün tüm ürünlerine ilişkin bir takım örneklerin de bulunması, Osmanlı'daki hadis kültürünün, sırf müfredatta belirtilen eserlerle sınırlı olmadığını açık bir göstergesidir.

